

Kültürel Tercüme: Niçin Önemli ve Nerede Ne İşe Yarar?

Boris Buden

Türkçesi: Kaan Tasli

Soruna bir soruyu alıntılıyarak giriş yapayım: "Her beş sene bir Kassel şehrinde modern ve çağdaş sanatların en önemli sergilerinden biri gerçekleşir. Bu serginin adı nedir?" Kültür ve sanat ile ilgilenen ve çoğunlukla, Almanya'da *Bildungsbürgertum* olarak da bilinen, iyi eğitilmiş orta sınıfa üye insanlar bu soruyu kuşkusuz kolaylıkla cevaplayacaklardır. Ancak bu sorunun muhatabı onlar değil. Bu aslında (Hessen federe eyaletinde) Alman vatandaşlığı almak isteyenlerin geçmesi gereken bir sınavın 85. sorusu. Bu sınav esasen çoğunluğu Alman tarihi, Alman anayasası, medeni haklar, Alman yasal ve politik sistemi, Alman kültürü, sporu, milli sembelleri, vs. ile ilgili daha birçok soru içeriyor (toplam 100). Bu soruların bazıları oldukça tuhaf. Örneğin: "Bir kadının yanında erkek akrabası olmadan toplum içine çıkmasına ya da tek başına yolculuk etmesine izin verilmemelidir. Bu konudaki fikriniz nedir?"; "Lütfen İsrail devletinin niçin varolma hakkı olduğunu açıklayınız"; veya "Eğer birisi Holokost bir mitos ya da masaldır derse, ne cevap verirsiniz?"; vs.

Bu soruların içeriğini bir yana bırakıp daha çok bunların maksadının, daha doğrusu, yüz doğru cevabın maksadının ne olduğunu sorayım. Bu cevapların bütünü özel bir soruya yanıt oluşturması bekleniyor: "Alman olan nedir?" Başka bir deyişle, söz konusu cevapların "Alman kimliğinin" içeriğini tanımlaması bekleniyor. İsterseniz, bunların Alman olanı Alman olmayandan kesin olarak ayırmak, diğer bir deyişle bu ikisi arasında sınır çizerek Öteki'ni Alman olandan dışlamak üzere düşünülmüş bir çeşit küçük ve hızlı – her an kullanıma hazır – bir özellikler katalogu olduğunu söyleyebiliriz..

Aslında, bu yüz sorunun tümü bir çeşit kataloglar katalogu olarak düzenlenmiş. Bir Alman edebiyatı katalogu mevcut: dillerden düşmeyen Goethe, Schiller, ve Heinrich Böll ile Thomas Mann gibi Nobel Edebiyat Ödülü sahipleri. Bundan başka, en büyük Alman nehirleri ve en yüksek Alman dağları katalogu; en önemli tarihi olaylar ile en ünlü Alman bilim adamları katalogları da mevcut. Tabii ki, Alman kültürel kimliğini Alman "Hayat Tarzı" ölçütlerine göre tanımlayan bir en önemli kültürel özellikler ve değerler katalogu da mevcut ("gerçek bir Almanın" kadınlara, çocuklara, farklı dinlere, farklı görüşlere, vs. karşı sözde muamele şekli).

Söz konusu sınav, hem içeriği hem de pratikteki uygulaması açısından, kimliksel söylemin temel çelişmesine kusursuz bir örnek oluşturuyor: kimliksel söylemin özcü talepleri ile bizzat kimliksel söylemin kendisi tarafından inşa edilmiş karakteri arasındaki çelişki.

Bu öz oluşumun ne kadar keyfi olduğunu görmek zor değil. Hatta gerçek siyasi motivasyonu (belli bir kimliğin, yani islamcı denilen kimliğin dışlanması) bile tamamen açığa çıkmıştır. Diğer yandan, söz konusu özellikler demeti Alman olmanın sözümlerine ona orijinal ve biricik karakteriyle açıkça ilişkilendirilmiş (özselleştirilmiş de denebilir) durumda. Her beş sene bir Kassel şehrinde çağdaş sanatlarla ilgili ne olduğunu bilmek seni gerçekten Alman yapar mı? Kulağa saçma gelebilir, ama Alman vatandaşlık sınavı bağlamında bu sorunun cevabı açık – evet!

Öyleyse, sonuçları itibari ile – demokratik, görece zengin ve istikrarlı bir toplumun vatandaşlığını almak ya da almamak, ki bu durum bir insanın sadece yaşam kalitesini değil, aynı zamanda kaderini belirleyebilir – oldukça ciddiye alınması gereken bu saçmalığa karşı nasıl bir tavır alınmalı?

Ayrıca, bu saçmalık – daha doğrusu onun altında yatan yukarıda sözünü ettiğimiz çelişki – günümüz siyasi realitesi olarak neyi algıladığımızı kökten etkiliyor, çünkü bu realitenin mutlak zeminini, yani insani altyapısını

belirliyor: içinde yaşadığımız topluma kimin ait olup olmadığı konusunda doğrudan karar vererek siyasi gerçekliğimizi oluşturan güçleri şekillendiriyor.

Alman vatandaşlık testi bu nedenle ortak bir prensibin ortaya çıkış şekilleri içinde sadece biraz daha göze çarpan bir tanesidir: toplumlarımız ve bunun sonucunda siyasi gerçekliği algılayışımız kültürel olarak çerçevelenmiştir. Bu da "post-modern durumun" en çarpıcı fenomenlerinden birine, *culture turn* olarak adlandırılan olguya, ışık tutmaktadır. Kültür, çoğunlukla sanıldığı gibi, sadece toplum nosyonunu siyasi sahneden uzaklaştırarak, toplumun kuramsal tartışmalardaki ve siyasi öznelerin kılışsal kaygılarındaki öncü rolünü sahiplenmiş değildir. Burada daha radikal bir değişim söz konusudur. Kültür bu sahnenin doğrudan kendisi olmuştur, yani hem toplumun hem de bizlerin günümüz siyasi realitesini nasıl algıladığımızın belirleyicisi haline gelmiştir. Bu nedendir ki, kültür günümüzde demokrasinin, yani hem özgürlük ve eşitlik hem de sosyal adalet, refah, vs. arayışının belirleyicisi gibi gözükmektedir.

Bu bağlamda tercüme nosyonu, daha doğrusu kültürel tercüme nosyonu çok büyük bir öneme sahiptir. Çünkü özcü ve yapısalcı kültür anlayışları arasındaki çelişkinin her iki ucunda da uygulama alanına sahiptir: hem farkı kültürler arasındaki ilişkileri düzenlemek hem de özgün kültürel kimlik fikrini bir çeşit yeniden düzenlenmiş evresensellik anlayışı ile çöktürmek üzere uygulanabilir. Başka bir deyişle, kültürel tercüme kavramı genel olarak hem post-modern teorisinin birbiri ile çelişen paradigmalarının hem de post-modernizmin siyasi vizyonları olan çokkültürcülük ve yapısökümcülüğün anlaşılmasında ve hizmetinde kullanılabilir.

Gayet iyi biliniyor ki, çokkültürcülük kültürel formasyonların biricikliği ve özgünlüğü kavramı üzerine kuruludur. Çokkültürcülük kültür ve ırk, cinsel veya etnik köken arasında temel bir bağlantı olduğunu varsayar. Bu açıdan, çokkültürcülük her evrensel kavramı kültürel olarak göreceli kabul ettiği için evrensellik fikrinin kendisine meydan okur. Evrensel bir kültür yoktur, ancak birbirlerini hoşgörerek onaylayan ya da şiddet kullanarak dışlayan çok sayıda farklı kültür vardır. Çokkültürcülere göre dünyamız hiç bir zaman aşamayacağımız bir çeşit farklı kimlikler demetinden başka birsey değildir. Bir örnek verelim: edebi alanda çokkültürcülük dünya edebiyatı kavramına meydan okuyabilir, yani Goethe'nin bir zamanlar dediği gibi, bir başyapıtlar kataloğu oluşturma fikri insan doğasında evrensel olanı en iyi şekilde ifade ediyor. Çokkültürcü açıdan bakıldığında, evrensel başyapıtlar kataloğu yerine sadece özel katalogların çoğulluğu olduğu görülür, ki bunların her birinin kökeni bir çeşit öz kimlikten kaynaklanır. Bu nedenle, bir dünya edebiyatından değil, ancak "Alman", "Fransız", veya "siyah", "beyaz", "kadın", "eşcinsel" edebiyatından ve bu kimliksel özelliklerin farklı kombinasyonları oluşan "beyaz erkek", "siyah kadın" ya da "Latin Amerika siyah kadın" edebiyatı ya da kültüründen bahsedebiliriz.

Çokkültürcülük kimlikçi siyaset olarak adlandırdığımız olgunun – günümüzde dünyamızı hâlen kati olarak biçimlendiren bir siyasi uygulamadır – mutlak temelini oluşturur. Kimlikçi siyaset ulus devletin homojenleştirilmiş alanında azınlıkların ve marjinal toplulukların hakları üzerine vurgu yaptığı halde, belirli bir ulusal ya da etnik topluluğun – ulus devletin siyasi çerçevesi içinde yer alan bir çoğunluk olarak – sözde biricik ve özgün kültürel kimliğini korumasını meşru kılar. Demokrasi ve refah alanındaki gelişmelere dair belli başlı siyasi vizyonlarımız bile – Avrupa'nın entegrasyonu projesinde olduğu gibi – aynı çokkültürlü kalıbı takip ediyor.

Yapıçözüm çokkültürcülük kavramının doğrudan özüne, onun özcülük anlayışına, yani her kimliğin kökeninde bir çeşit önceden belirlenmiş bir öz bulunduğu fikrine meydan okur. Yapıçözümcüler için kültür bir işaretler sistemidir, yani tarihsel ya da fiziksel kökeni olmayan bir anlatı. İşaretler sadece birbirleri ile ilişki içindedirler. Bu işaretler ve işaret olmayanlar arasındaki fark için bile geçerlidir, ki bunlar halihazırda işaretler sisteminin bir diğer düzeyini oluştururlar. Bu yaklaşıma göre, kökenleri yoktur, sadece kökenlerinin izleri, yani kopyaları vardır, ve işaretlerin zaman ve mekan içerisindeki ilerlemesinin veya gerilemesinin sonu yoktur.

Bu aslında şu anlama geliyor: kültürler de hiçbir zaman olağan düzenin yansımaları değildirler, ve daha ziyade tüm ırksal, cinsel, etnik ya da genetik özlerin ötesinde kendi kökenlerini oluşturur ya da kurarlar. Bu nedenle "Alman" olmak ya da "siyah", "kadın", "eşcinsel" v.b. olmak basitçe belli bir kültürel etkinliğin ürünüdür, yani bir çeşit kültürel yapıdır. Yapıçözüm açısından her kimlik ilk andan itibaren kültürel olarak inşa edilmiştir.

Uluslar söz konusu olduğunda, bunların bir çeşit zaman-üstü ve ebedi bir öz olarak zamanın ötesinde var olduklarına, diğer uluslardan açıkça ayırt edilebildiklerine, kalıcı sınırlara sahip olduklarına, v.b. dair bir inanç var. Bu da ulusların, Benedict Anderson'ın ortaya attığı meşhur deyim ile, hayali cemaatler olduğu anlamına geliyor, yani ulusun sözde birlikteliği belli söylemsel ve edebi stratejiler aracılığı ile inşa edilmiştir. Ulus bir anlatıdır diye yazar Homi Bhabha. İnsanlık tarihinde ulus belli anlarda ve belli ekonomik ve sosyo-kültürel gelişmelerin sonucunda ortaya çıkar. Gellner'e göre bunlar standartlaştırılmış, homojen, ve merkez tarafından ayakta tutulan yüksek kültürün üretilmesi için gerekli şartlardır: örneğin serbest mal ve emek piyasalarının, ya da otonom bir kültür alanının oluşabileceği devletten yeterince ayrılmış bir sivil toplumun ortaya çıkışı gibi. Milliyetçilerin savunduklarını ve yeniden canlandırdıklarını iddia ettikleri sözde ulusal kültürler Gellner'e göre onların kendi buluşudur.

Bu tartışılanlar tercüme denen fenomeni anlayabilmemiz açısından aşırı önem taşımaktadır. Tercüme fenomeninin sosyal ve siyasi rolü ancak ulus inşasının tarihsel süreci üzerinden açıklığa kavuşur. Tercüme sadece bu bağlamda safi dilbilimsel ufkun ötesine geçen bir anlam kazanır, ve "kültürel tercüme" olarak adlandırdığımız kültürel ve siyasi bir fenomen haline gelir.

Peki tercüme ne demek aslında?

Geleneksel tercüme teorisi tercümeyi ikili bir fenomen olarak anlar. Buna göre tercüme sürecinin her zaman iki ögesi vardır: bir dildeki özgün metin ve bunun bir diğer dildeki ikincil üretimi. Bu nedendir ki, her tercüme için kesin belirleyici olan özgün metin ile olan ilişkisidir. Bu ilişki farklı niteliklerde olabilir. Örneğin Schleiermacher'e göre bir tercüme için iki ana seçenek söz konusudur: ya okuyucuyu yazara yaklaştırır, yani kesin bir şekilde özgün metne sadık kalır; ya da yazarı okuyucuya yaklaştırır, yani tercüme edilen özgün metni mümkün olduğunca anlaşılır kılar. Schleiermacher ilk seçeneği yeğledi. Bu seçeneğe göre tercüme belli bir yabancılaşma hissi (das Gefühl des Fremden) ya da, Schleiermacher'in deyimi ile, "yabancı birşey ile yüzyüze olduğu izlenimi" (dass sie Ausländisches vor sich haben) uyandırır.

Erken romantik tercüme teorisinde çok tipik olan bu durum aslında bir çok insanın zannettiğinin aksine yabancılaşma (Verfremdung) korkusu içermez. Aksine, tuhaf, farklı ve yabancı olanı memnuniyetle karşılar. Humboldt bile tercümanların tercümelerinde yabancı dil ve kültürün tuhafliklarına sadık kalmalarını üsteler. Aksi takdirde – sanılabileceği gibi özgün dil ya da ulusa değil – kendi dil ve kendi uluslarına ihanet etmiş olurlar. Niye?

Çünkü Humboldt'a göre tercümeye sadakat bir vatanseverlik erdemidir. Tercümenin amacı iki farklı dil ve kültür arasındaki iletişimi kolaylaştırmak değil, bir kimsenin kendi dilinin inşasıdır; ve Humboldt dil ve ulusu eş tuttuğu için, tercümenin gerçek amacı ulus inşasıdır.

Ancak, kültürel tercüme kavramı bizim bugün anladığımız şekliyle geleneksel tercüme teorisinden değil, daha ziyade yirmili yılların başlarında Walter Benjamin'in çığır açan "Çevirmenin Ödevi" adlı denemesinde ilk defa ifade edilen radikal eleştirisinden ortaya çıkmıştır.

Bu denemesinde – bu oldukça yenidir – Benjamin gerçekten de özgünlük fikrini ve dolayısıyla geleneksel tercümenin tüm ikililiğini ortadan kaldırmıştır. Benjamin'e göre bir tercüme özgün metne gönderme yapmaz; iletişim ile hiçbir ilgisi yoktur; amacı anlam iletmek değildir v.b. Benjamin sözde özgün ile tercüme arasındaki ilişkiyi göstermek için teğet metaforunu kullanır: tercüme bir teğet gibidir, çembere (yani özgün olana) sadece tek bir noktada dokunur ve ardından kendi yolunu izler.

Ne özgün metin ne tercüme, ne de özgün metnin dili ile tercümenin dili sabit ve kalıcı kategoriler oluşturmazlar. Bunların özsel bir niteliği yoktur ve mekan ve zaman içerisinde sürekli olarak değişime uğrarlar.

Özgün köken fikrini böylesine şiddetle sorguladığı için Benjamin'in denemesi yapıçözümci teori için çok önem kazanmıştır.

Kültürel tercüme kavramı da aynı yapıçözümci gelenekten ortaya çıkar. Kültürel tercüme deyiimi postkolonyal durumun en önde gelen teorisyenlerinden olan Homi Bhabha tarafından ortaya atıldı. Homi Bhabha'nın başlangıçtaki amacı çokkültürcü ideolojiyi eleştirmektir, yani biricik öz kültürel kimlikler ve bu kimliklerden türemiş topluluklar fikrinin ötesine geçip, kültür ve farklı kültürler arasındaki ilişkileri bu alanda düşünme ihtiyacıydı.

Nota bene: Kültürel tercümenin bir de çokkültürcü kavramı bulunmaktadır. Bunun siyasi amacı liberal düzenin dengesini sağlamaktır. Bu denge ancak farklı kültürler arası ilişkilerin çatışmasız karşılıklı etkileşim temelinde yürütüldüğü sözde çokkültürlü birliktelik bağlamında sağlanabilir. Bu nedenle, liberal çokkültürcüler kültürel tercüme her zaman "inter-kültürel tercüme" olarak anlarlar.

Homi Bhabha'ya göre bu durum bizi aciz bir şekilde kültürel çeşitlilik takıntısı yaşayan kimlikçi siyasetin kördüğümüne sürükleyebilir. Bu nedenle, Homi Bhabha üçüncü alan kavramını öne sürer. Üçüncü alan melezleşme alanıdır, – yazarın *The Location of Culture* eserinde yazdığı gibi – bir yıkım, ihlal, dine küfür, sapkınlık v.b. alanıdır. Bhabha melezleşmenin – ve melezleşme ile eşanlı kabul ettiği kültürel tercümenin – kendi içinde siyasi olarak yıkıcı olduğuna inanmaktadır. Melezleşme aynı zamanda yenilikçi siyasi kavramlara özgü tüm ikili bölünme ve karşıtlıkların, ki bunlara teori ile siyaset arasındaki o eski karşıtlık da dahildir, artık işlemediği bir alandır.

Bhabha eski diyalektik olumsuzlama kavramı yerine müzakere ya da tercüme kavramlarından dünyayı dönüştürmek ve siyasi anlamda yeni bir şey meydana getirmek için tek olası yol olarak söz eder. Yani Bhabha'nın görüşüne göre siyasetin özgürlükçü genişlemesi ancak kültürel üretim alanında ve kültürel tercüme manılığını izleyerek olasıdır.

Amerikalı feminist filozof Judith Butler Bhabha'nın kültürel tercüme kavramını post-modern siyasi düşüncenin en travmatik sorunlarından birini – yukarıda adı geçen evrensellik problemini – çözmek için kullanır. Butler'a göre hiçbir kültürün evrensel geçerlilik iddiasında bulunamayacağı gerçeği dünyamızı tecrübe ediş şeklimizde evrensel hiçbirşey olmadığı anlamına gelmemektedir. Butler Evrensellik kavramının aynı zamanda kültürler arası tercüme sorunu haline geldiğini kastetmektedir. Bu dışlama/içerme süreçlerinin bir sonucudur.

Butler'in formülü şöyle: Evrensellik sadece kendi dışlanmış dışına bir yanıt olarak ifade edilebilir. Mevcut evrensellik kavramından dışlanmış olan bu kavrama – dışarıdan – baskı yapar çünkü kabul edilip evrensellik kavramının içine alınmak ister. Ancak evrensellik kavramının kendisi yeterince değişip de dışlanmış olanı kapsamadığı sürece bu gerçekleşmez. Söz konusu baskı en sonunda varolan evrensellik kavramının yeniden ifade edilmesine yol açar. Butler evrensellik kavramı içinde dışlanmış olanın evrensellik deyiminin kapsamına tekrar kabul edilmesi sürecini tercüme olarak adlandırır. Kültürel tercüme – "dışlanmış olanın geri dönüşü" olarak – günümüz demokrasinin tek destekleyicisidir. Kültürel tercüme günümüz demokrasinin sınırlarını zorlar, sosyal değişim yaratır ve yeni özgürleşme alanları açar. Bunu günlük sosyal ilişkileri değiştiren yıkıcı pratikler aracılığı yapar.

Tekrar vurgulayalım: burada sosyal değişimin ortaya çıkış şekli diyalektik değildir. Daha ziyade bir ihlaldir. Söz konusu sosyal değişim sosyal zıtlasmalar arasındaki çatışmalar ya da red süreçlerinin sonucu meydana gelmezler. Daha ziyade varolan sosyal ve kültürel sınırların sürekli olarak şiddet içermeyen, demokratik, ve translaslayonal müzakereler aracılığı ile ihlal edilmesi sonucu ortaya çıkarlar.

Butler'in kültürel tercüme süreci aracılığı ile siyasi değişim kavramı buna rağmen genel anlamda liberal bir çerçeveyi aşmıyor. Gayatri Spivak "stratejik özcülük" kavramı ile bu durumun bir adım ötesine geçiyor – bu kavram da benzer post-modern ve/veya postkolonyal düşünüm koşulları altında ifade ediliyor ve aynı şekilde tercüme nosyonunu kullanarak çalışıyor.

Spivak günümüz kuramsal düşünümünü kullanarak hemen hemen her olası kimliğin yapısının radikal bir şekilde çözümlenebileceğini ve bu kimliklerin özcülüğünün sadece hayal edilmiş, kurgulanmış, v.b. olduğu gerçeğinin kolaylıkla açığa vurulabileceğini gayet iyi biliyor. Ancak siyaset hâlâ bu özcü kimlikler – örneğin millet gibi – ile çalışıyor, sanki bunların sadece birer yanılsama olduğunu bilmiyormuş gibi. Bu nedenle, Spivak bir takım gerçek siyasi değişimler ortaya koymak için "pozitivist özcülüğün kesin olarak görünür siyasi bir çıkar için stratejik kullanımını" [1] öneriyor.

Bu nedenle "stratejik özcülük" kavramı aynı zamanda bir çeşit tercüme olarak anlaşılmalıdır. İçinde yaşadığımız tarihsel durum kendisini iki farklı dilde ifade etmektedir: postmodern özcülük karşıtı kuramın dili ve buna koşut eski özcü siyasi uygulamanın dili. Spivak'ın "stratejik özcülük" kavramı bu iki dil arasında doğrudan bir benzerlik olmadığını açıkça itiraf etmektedir – bu dillerin eski diyalektik yöntemin öngördüğü diyalektik birliğe dayanan üçüncü bir kavram ile aşılması mümkün değil. Bu nedenle, bu iki dil arasındaki tek olası iletişim yolu bir çeşit tercümedir.

Fakat bu tercüme gerçekte nasıl işlemektedir? Görünüşe bakılırsa bu sorunun doğru cevabı zaten 1943'de Bertolt Brecht tarafından verilmiş:

YARGICIN DEMOKRATI

Los Angeles'ta, bir yargıcın karşısında,
Sınava çekiliyordu, Amerikan yurttaşı olmaya çalışanlar.
Bir İtalyan lokantacı geldi, hummalı bir çalışmanın ardından.
Gelin görün ki almamıştı nasibini bu yeni dilden.
8. Madde ne der? sorusuna, kem küm edip, 1492, dedi.
Yasalar, başvuranların ülkenin dilini bilmesini gerektirdiğinden
Başvurusu geri çevrildi.
Üç ay sonra, iyice çalışıp yeniden geldiğinde,
Yine nasibini alamamış olarak yeni dilinden
Bu kez şu soruyla karşılaştı:
İç Savaş'taki muzaffer general kimdir? Cevap:
1492. (Yüksek sesle ve dostça) yine geri çevrilip
Üçüncü kez geldiğinde üçüncü bir soruya cevap verdi:
Başkanımız kaç yıllığına seçilir?
Bir kez daha: 1492.
Yargıç anladı ki, giderek yakınlık duymaya başladığı adam
Öğrenemeyecek bu dili.
Hayatını nasıl kazandığını sordu.
Aldığı cevap: Çok çalışarak.
Sonunda yargıç, dördüncü seferde şu soruyu sordu:
Amerika ne zaman keşfedildi?
1492 doğru cevabına dayanılarak
kendisine Amerikan vatandaşlığı verildi

Türkçesi: Turgay Fişekçi